

مبانی روش‌های پژوهش آمیخته:

ترکیب رویکردهای کمی و کیفی در علوم اجتماعی و رفتاری

■ دکتر یزدان منصوریان^۱

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

و چگونه باید از صحت اجرای آن اطمینان یابند؟ این دو پرسش اساسی از جمله پرسش‌هایی است که معمولاً در کتاب‌های روش تحقیق به آن پاسخ داده می‌شود. تا کنون در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی و علوم رفتاری صدها کتاب و هزاران مقاله منتشر شده و هر یک با ساختاری کم و بیش مشابه به این پرسش‌ها پاسخ گفته‌اند. برخی از این آثار بر «رویکرد کمی»^۲ تأکید داشته‌اند و برخی دیگر بر «رویکرد کیفی»^۳. در سال‌های اخیر نیز با استقبال پژوهشگران از «پژوهش آمیخته»^۴ (ترکیبی) آثاری در این زمینه منتشر شده است که کتاب «مبانی روش‌های پژوهش آمیخته: ترکیب رویکردهای کمی و کیفی در علوم اجتماعی و رفتاری»، از جمله جدیدترین و جامع‌ترین آنهاست. در روش پژوهش آمیخته، پژوهشگر خود را به یک روش محدود نمی‌کند، بلکه مجاز است در مراحل مختلف تحقیق، بسته به نیازی که برای پاسخگویی به پرسش‌های خود دارد، از روش‌های مختلف استفاده کند. این رویکرد از آن جهت «آمیخته» یا «ترکیبی» نام دارد، که داده‌ها و یافته‌های این تحقیقات به جای آنکه فقط مبتنی بر یک رویکرد باشند، حاصل ترکیب دو رویکرد کمی و کیفی هستند. در واقع، در پژوهش‌های آمیخته داده‌های عددی و آماری معمول در مطالعات کمی به همان اندازه اهمیت دارند که داده‌ها و یافته‌های روایتی و تفسیری مرسوم در مطالعات کیفی. به سخنی دیگر، روش تحقیق آمیخته، محصول آشتی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز دو رویکرد کمی و کیفی است؛ دو رویکردی که در چند دهه گذشته به نوعی در مقابل یکدیگر قرار گرفته و گاه به انتقاد از یکدیگر پرداخته‌اند. اما پژوهش‌های موفق که با استفاده از روش آمیخته انجام می‌شوند، نشان می‌دهند دو رویکرد کمی و کیفی نه در مقابل یکدیگر، بلکه در کنار هم قرار دارند. بر این اساس، رویکردهای کمی و کیفی به جای آنکه با هم در تضاد باشند، می‌توانند حتی در یک تحقیق واحد مکمل یکدیگر محسوب شوند.

معرفی نویسندگان

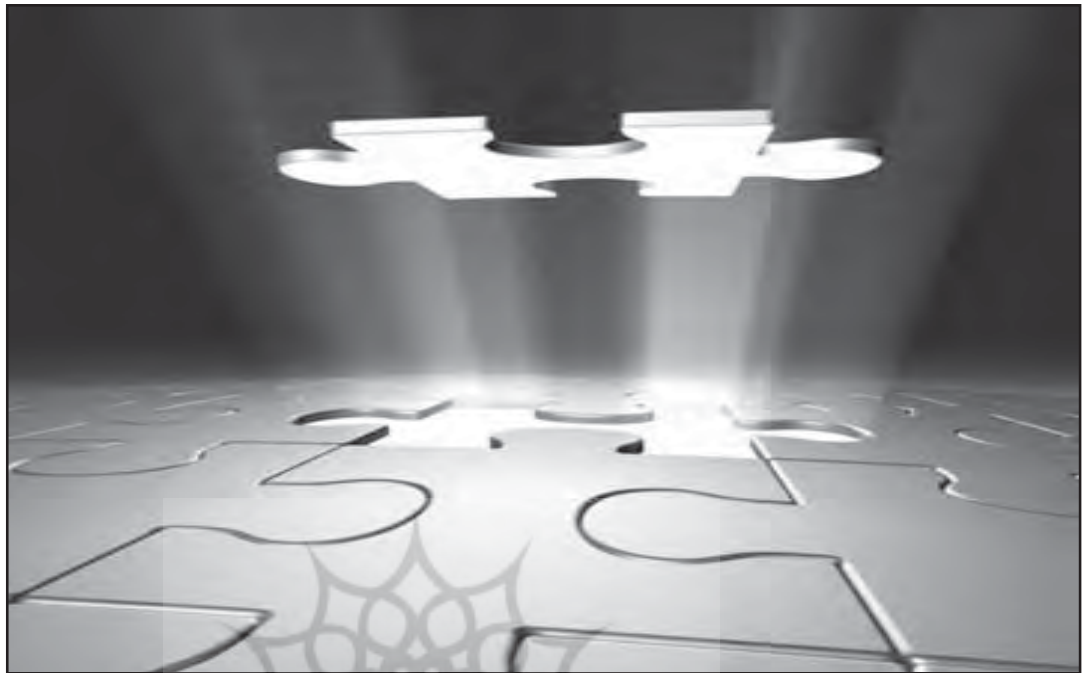
نویسنده اول این اثر، چالز تدلی،^۵ دانش‌آموخته «دانشگاه کارولینای شمالی»^۶ در رشته روان‌شناسی اجتماعی و استاد بازنشسته دانشکده

■ Teddlie, Charles; Tashakkori, Abbas. Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioural Sciences. Thousand Oaks: Sage, 2009, viii, 386 p. ISBN: 978-0-7619-3012-9.

مقدمه

آشنایی محققان با «روش‌های تحقیق علمی»^۷ و مهارت آنان در اجرای دقیق این روش‌ها، از مهم‌ترین عوامل موفقیت طرح‌های پژوهشی محسوب می‌شود. در واقع، روش تحقیق همچون نقشه‌ای مسیر حرکت محقق را به او نشان می‌دهد، و او با دنبال کردن مسیرهای موجود در این نقشه به سمت مقصد مورد نظر حرکت می‌کند. اما بسته به نوع پژوهش، پرسش‌هایی که در آن مطرح است، و مسئله‌ای که زمینه‌ساز انجام پژوهش شده، هر پژوهشگر باید مناسب‌ترین روش را برگزیند. بحث در خصوص تناسب هر روش خود به تنهایی مقوله‌ای مفصل و پیچیده است و اجرای صحیح هر یک نیاز به رعایت اصول و قواعدی معین دارد، که تضمین‌کننده روایی و پایایی تحقیق باشد. اما پژوهشگران در رشته‌های مختلف چگونه باید مناسب‌ترین مسیر و ابزار را برای تحقیق خود برگزینند

روش تحقیق همچون
نقشه‌ای مسیر حرکت
محقق را به او نشان
می‌دهد، و او با دنبال
کردن مسیرهای
موجود در این نقشه به
سمت مقصد مورد نظر
حرکت می‌کند

و شباهت‌های موجود اجتناب‌ناپذیر بوده است.

معرفی کتاب

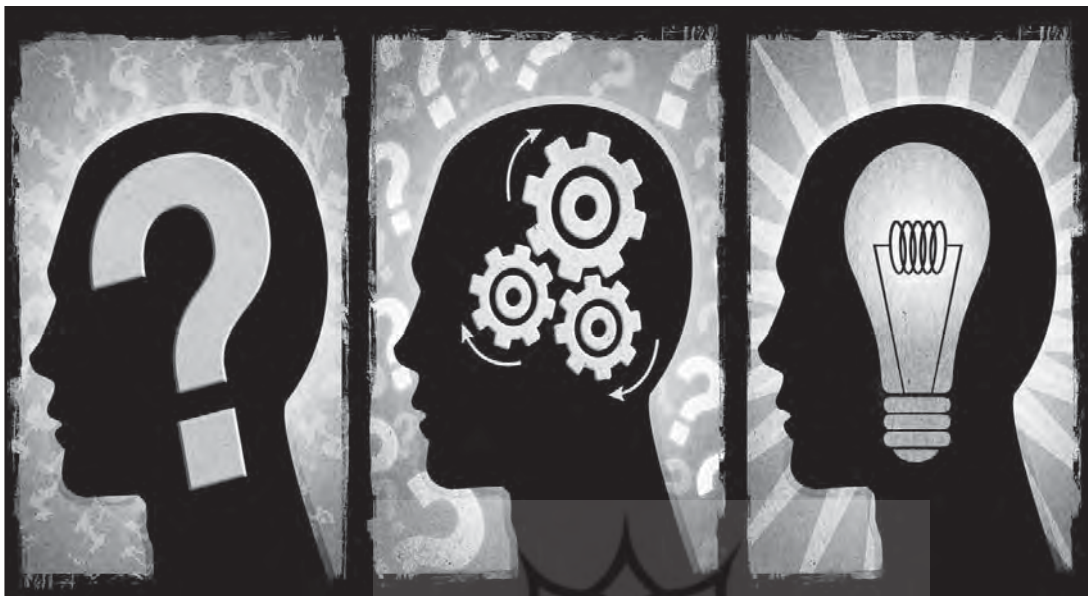
اثر حاضر در قالب کتاب درسی تنظیم شده و شامل دو بخش و ۱۲ فصل است. بخش نخست با عنوان «پژوهش آمیخته: سومین خیزش روش‌شناختی»، پنج فصل کتاب را دربر گرفته و به تعاریف تاریخیچه و بحث‌های نظری و بنیادی این حوزه می‌پردازد. بخش دوم با عنوان «روش‌ها و راهبردهای پژوهش کیفی»، از هفت فصل تشکیل شده و بر خلاف بخش نخست بیشتر به مباحث عملی اختصاص یافته، و مراحل انجام پژوهش به روش آمیخته را به تفصیل تشریح می‌کند.

نخستین فصل کتاب ضمن تبیین دو مفهوم بنیادی «پارادایم»^{۱۲} و «جامعه پژوهشگران»^{۱۳}، به ترتیب به معرفی و تشریح سه رویکرد کمی، کیفی و آمیخته در پژوهش‌های علوم اجتماعی و رفتاری می‌پردازد، و وجوه اشتراک و تمایز آنها را برمی‌شمارد. نویسندگان اثر حاضر معتقدند پایبندی محققان این حوزه‌ها به هر یک از این سه رویکرد، منجر به تشکیل سه جامعه پژوهشی مجزا شده است. گروه نخست در انجام تحقیقات خود صرفاً از روش‌های کمی و پوزیتیویستی^{۱۴} بهره می‌گیرند و یافته‌ها و تحلیل‌های خود را فقط بر اساس داده‌های عددی و آماری بنا می‌کنند. در حالی که گروه دوم از رویکرد کیفی استفاده می‌کنند، به پارادایم ساختارگرایی^{۱۵} معتقدند و بیشتر به داده‌ها و تحلیل‌های «روایتی و تفسیری»^{۱۶} علاقه دارند. در کنار این دو گروه، محققانی که با ترکیب رویکردهای کمی و کیفی روش پژوهش آمیخته را مبنای کار خود قرار داده‌اند، در واقع سومین گروه را ایجاد می‌کنند. فصل دوم، با ارائه جزئیات بیشتر در خصوص شباهت‌ها و تفاوت‌های سه رویکرد مطرح شده در

علوم تربیتی «دانشگاه دولتی لوئیزیانا»^{۱۷} است. وی در کارنامه سال‌های تحقیق و تدریس خود علاوه بر سابقه ۲۵ سال تدریس در زمینه روش پژوهش، فهرست مفصلی از آثار متعدد در این حوزه دارد. نویسنده همکار عباس تشکری^{۱۸} نیز دانش‌آموخته دانشگاه کارولینای شمالی در رشته روان‌شناسی اجتماعی است، و در زمان نگارش این کتاب استاد «دانشگاه بین‌المللی فلوریدا»^{۱۹} بوده است. ایشان در حال حاضر رئیس «گروه روان‌شناسی تربیتی» «دانشگاه تگزاس شمالی»^{۲۰} است.

تدلی و تشکری علاوه بر اینکه هر یک به تنهایی صاحب آثار فراوانی در حوزه روش تحقیق آمیخته هستند، تا کنون چندین اثر مشترک در این زمینه به رشته تحریر درآورده‌اند. این دو محقق قبل از انتشار اثر حاضر دو کتاب دیگر در همین زمینه منتشر کرده‌اند (تشکری و تدلی، ۱۹۹۸، ۲۰۰۳).

کتاب نخست با عنوان «روش‌شناسی آمیخته: ترکیب رویکردهای کمی و کیفی» در سال ۱۹۹۸، و کتاب دوم با عنوان «دست‌نامه پژوهش کیفی در پژوهش‌های علوم اجتماعی و رفتاری»، در سال ۲۰۰۳ منتشر شده است. در حال حاضر ایشان در حال تدوین ویرایش دوم «دست‌نامه پژوهش کیفی در پژوهش‌های علوم اجتماعی و رفتاری» هستند که به زودی منتشر خواهد شد (تشکری و تدلی، ۲۰۱۰). آنان در مقدمه کتاب حاضر با اشاره به دو کتاب قبلی، وجوه تشابه و تمایز این اثر را با آثار قبلی تبیین کرده‌اند. بر اساس آنچه در این مقدمه آمده، نویسندگان در کتاب حاضر تلاش کرده‌اند تحولاتی را که پس از سال‌های انتشار دو اثر قبلی در حوزه تحقیق آمیخته رخ داده، در کتاب حاضر منعکس کنند. با این حال، اعتراف می‌کنند به دلیل یکسانی موضوع در هر سه کتاب، مواردی از هم‌پوشانی در مباحث مطرح شده وجود دارد،

استندهای فراوان به آثار محققان دیگر در حوزه روش تحقیق، نشان از احاطه وسیع نویسندگان به این حوزه دارد. ضمناً وجود دو نمایه جداگانه موضوعی و اسامی به بازبایی سریع مطالب کمک می‌کند

را تشریح می‌کند. در این فصل، رویکرد مرسوم مبتنی بر احتمالات در پژوهش‌های کمی به چهار نوع: نمونه‌گیری تصادفی، طبقه‌ای، خوشه‌ای و ترکیبی تقسیم می‌شوند. همچنین، نمونه‌گیری هدفمند در پژوهش‌های کیفی به ۱۵ نوع تقسیم می‌شوند که از آن جمله، می‌توان به «نمونه‌گیری از نماد واقعی»^{۱۷}، «نمونه‌گیری با حداکثر تنوع»^{۱۸}، «نمونه‌گیری از موارد بحرانی»^{۱۹}، «نمونه‌گیری از موارد تأیید کننده»^{۲۰} و «نمونه‌گیری گلوله برفی»^{۲۱} اشاره کرد.

فصل نهم با عنوان «ملاحظات قبل از گردآوری داده‌ها»، به مباحثی از جمله رعایت «اخلاق پژوهش»^{۲۲}، رعایت حقوق کسانی که در گردآوری داده‌ها مشارکت کرده‌اند و اهمیت انجام «پژوهش مقدماتی»^{۲۳} قبل از مرحله اصلی گردآوری داده‌ها، اختصاص دارد. مثلاً، در این فصل دلایلی برای انجام پژوهش مقدماتی (پایلوت) معرفی شده‌اند که عبارتند از: طراحی و آزمون ابزارهای مورد استفاده در پژوهش، امکان‌سنجی انجام پژوهش اصلی در سطح گسترده، تدوین ساختار تحقیق، ارزیابی کارایی طرح تحقیق، تعیین میزان کارایی روش نمونه‌گیری، ارزیابی میزان موفقیت روش‌هایی که برای گردآوری داده‌ها پیش‌بینی شده است، شناسایی موانع احتمالی در مراحل اصلی، تخمین میزان تنوع حاصل در محصول نهایی از گردآوری داده‌ها، گردآوری داده‌های مقدماتی و سرانجام شناسایی منابع مالی و انسانی مورد نیاز برای انجام موفقیت‌آمیز مراحل اصلی پژوهش.

فصل دهم کتاب با عنوان «راهنمای گردآوری داده‌ها در پژوهش آمیخته»، بحثی را دنبال می‌کند که در خصوص گردآوری داده‌ها در فصل‌های هشتم و نهم شروع شده بود. نویسندگان در این فصل کاربرد انواع روش‌ها نظیر مشاهده، مصاحبه، گروه‌های کانونی و پرسش‌نامه را در پژوهش آمیخته مطرح می‌کنند و به مقایسه نقاط قوت و ضعف آنها می‌پردازند. یازدهمین فصل کتاب با عنوان «روش تجزیه و تحلیل

فصل اول، به مقایسه آنها می‌پردازد. سومین فصل کتاب با عنوان «اندیشه‌های روش‌شناختی پیش از قرن بیستم»، نگاهی تاریخی به روند تکامل مبانی روش‌شناسی تحقیق از یونان باستان تا قرن بیستم دارد، و چگونگی شکل‌گیری روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی و رفتاری را از قرن نوزدهم به بعد تشریح می‌کند. فصل چهارم با عنوان «اندیشه‌های روش‌شناختی از قرن بیستم به بعد»، همان رویکرد تاریخی فصل سوم را دنبال می‌کند و روند تحولات روش‌شناختی پژوهش در علوم اجتماعی و علوم رفتاری را پس از قرن بیستم نشان می‌دهد.

فصل پنجم کتاب از مقدمات و کلیات مطرح شده در چهار فصل نخست فاصله می‌گیرد و اختصاصاً به روش پژوهش آمیخته می‌پردازد، و به تعدادی از ابهامات رایج در مورد این رویکرد پاسخ می‌دهد؛ مثلاً، اینکه چگونه علی‌رغم ناهمگونی و ترکیب‌ناپذیری ظاهری دو رویکرد کمی و کیفی، می‌توان در یک تحقیق واحد هر دو را به کار گرفت. نویسندگان همچنین، با ذکر جزئیات بیشتر به مواردی از جمله ترکیب روش‌های نمونه‌گیری و گردآوری داده‌ها و تحلیل یافته‌ها اشاره می‌کنند.

فصل ششم در واقع اولین فصل از دومین بخش کتاب است و با عنوان «طرح پرسش در پژوهش آمیخته»، به توصیف انگیزه‌های محققان از پژوهش در علوم اجتماعی و رفتاری می‌پردازد و نخستین مرحله‌های اجرای عملی این تحقیقات را شرح می‌دهد. چگونگی تدوین پرسش‌های پژوهش و مرور پیشینه تحقیق، از موارد مهمی است که در این فصل ارائه شده‌اند.

فصل هفتم با عنوان «طراحی ساختار پژوهش در تحقیق آمیخته»، مبانی تدوین طرح پژوهش در این حوزه را به خوبی توصیف و تبیین می‌کند. فصل هشتم با عنوان «نمونه‌گیری در پژوهش آمیخته»، ابتدا در رویکرد عمده نمونه‌گیری در پژوهش‌های کمی و کیفی را برای خواننده یادآوری کرده و سپس انواع هر یک

داده‌ها در پژوهش آمیخته»، به معرفی انواع روش‌های توصیف، خلاصه‌سازی، مقایسه، آزمون فرضیه و سایر تکنیک‌های تحلیل داده‌ها می‌پردازد.

دوازدهمین و آخرین فصل کتاب با عنوان «فرآیند استنتاج در پژوهش آمیخته»، حاوی راهکارهایی برای رسیدن به تفسیری قابل دفاع از یافته‌های پژوهش است. پس از آخرین فصل، نویسندگان با نگارش مؤخره‌ای دیدگاه‌های کلی خود را در خصوص مبانی نظری این حوزه، و مباحثی تکمیلی نظیر تدریس روش پژوهش آمیخته و فرافز و نشیب‌های پژوهشگران در این زمینه مطرح کرده‌اند. در پایان نیز، واژه‌نامه‌ای مرکب از ۳۰۰ مفهوم مرتبط با روش پژوهش آمیخته ارائه شده است که برای خوانندگان مبتدی این حوزه، منبع مفیدی برای آشنایی با مفاهیم پایه محسوب می‌شود.

امتیازها و کاستی‌های کتاب

کتاب حاضر به عنوان یک منبع درسی، مطالب بسیار مفید و ارزنده‌ای در خصوص روش تحقیق آمیخته ارائه می‌کند. تجربه طولانی نویسندگان در تدریس روش تحقیق، به خوبی در محتوای اثر منعکس شده است. متن کتاب سلیس و روان است، و انسجام و یکدستی قابل قبولی در ارائه مطالب آن مشاهده می‌شود. رویکرد آموزشی اثر با طرح اهداف یادگیری در ابتدا، و تدوین پرسش‌هایی برای تمرین در انتهای هر فصل تقویت شده است. در مجموع، به نظر می‌رسد کتاب حاضر می‌تواند به صورت خودآموزی مفید در اختیار دانشجویان و محققان علاقه‌مند به این موضوع قرار گیرد. از دیگر امتیازهای این کتاب، می‌توان به جامعیت و گستردگی منابع مورد استناد در آن اشاره کرد. استنادهای فراوان به آثار محققان دیگر در حوزه روش تحقیق، نشان از احاطه وسیع نویسندگان به این حوزه دارد. ضمناً وجود دو نمایه جداگانه موضوعی و اسامی به بازبایی سریع مطالب کمک می‌کند.

البته، به‌رغم تمام امتیازها، می‌توان به تعدادی از کاستی‌های آن نیز اشاره کرد؛ یکی از کاستی‌های کتاب تأکید مفرط آن بر مقایسه دو رویکرد کمی و کیفی در سراسر اثر است. این افراط به حدی است که نویسندگان تقریباً هر بحثی را که مطرح می‌کنند به نوعی مبتنی بر این مقایسه است. هر چند، به دلیل آنکه پژوهش آمیخته حاصل ترکیب این دو رویکرد است، چنین مقایسه‌ای اجتناب‌ناپذیر است، به نظر می‌رسد در این زمینه تا حدودی افراط شده است. کاستی دیگر اثر، کمبود مثال از پژوهش‌های واقعی در بخش‌های مختلف آن است. با توجه به رویکرد آموزشی کتاب انتظار می‌رود که در هر بحث، برای تبیین بیشتر موضوع مثال‌هایی نیز مطرح شود. البته، این نقصان با معرفی مثال‌هایی در صفحه‌های از وبگاه ناشر^{۳۴} که اختصاصاً به عنوان پیوست الکترونیکی این کتاب طراحی شده، تا حدودی قابل جبران است. با این حال، نمی‌توان انتظار داشت که همه خوانندگان همواره در زمان مطالعه این اثر هم‌زمان به اینترنت نیز دسترسی داشته باشند. در مجموع، امتیازهای این اثر به مراتب بیش از کاستی‌های

آن است. به‌ویژه آنکه در میان معدود آثار موجود در حوزه روش پژوهش آمیخته، این کتاب از گستردگی و جامعیت بالایی برخوردار است. به نظر من مطالعه این کتاب می‌تواند برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی در بسیاری از رشته‌های علوم اجتماعی و علوم رفتاری از جمله جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، روان‌شناسی، و کتابداری و اطلاع‌رسانی بسیار مفید و آموزنده باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. Mansourian@tmu.ac.ir
2. Scientific Research Methods
3. Quantitative Approach
4. Qualitative Approach
5. Mixed Method Research
6. Charles Teddlie
7. University of North Carolina
8. College of Education at Louisiana State University
9. <http://faculty.coe.unt.edu/abbas-tashakkori>
10. Florida International University
11. Department of Educational Psychology at the University of North Texas
12. Paradigm
13. Community of Researchers
14. Post-positivist/Positivist Paradigm
15. Constructivist Paradigm
16. Narrative and Interpretive Analysis
17. Typical Case Sampling
18. Maximum Variation Sampling
19. Critical Cases Sampling
20. Confirming/Disconfirming Cases
21. Snowball Sampling
22. Research Ethics
23. Pilot Study
24. <http://www.sagepub.com/foundations/>

مآخذ

- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2003), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioural Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tashakkori, A. & Teddlie, C. (1998), *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2010, in press), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioural Research* (2nd Edition), Thousand Oaks, CA: Sage.

با توجه به رویکرد آموزشی کتاب انتظار می‌رود که در هر بحث، برای تبیین بیشتر موضوع مثال‌هایی نیز مطرح شود